

M. Mehdi İlhan anısına...

ÇANAKKALE:

Tarihsel Süreç ve Kültürel Bellek

Editörler:

Beytullah KAYA
İbrahim Güran YUMUŞAK

Yayın No: 4331
Araştırma Dizisi: 40

Çanakkale: Tarihsel Süreç ve Kültürel Bellek
Editörler: Beytullah KAYA / İbrahim Güran YUMUŞAK

Birinci Baskı: Aralık 2025, İstanbul
ISBN: 78-625-423-976-2
Tasarım Uygulama: Gülgonca Çarpık
Kapak Tasarım: Gülgonca Çarpık

Baskı ve Cilt: Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Gıda San. Tic. Ltd. Şti.
Nispetiye Mah. Birlik Sok. No. 2, Nevin Arıcan Plaza
Beşiktaş-İstanbul
Tel: (0212) 269 30 00 (Sertifika No. 52846)

© 2025 Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
Tüm hakları saklıdır. Eserin bir bölümünün veya tamamının yayıncının yazılı izni olmadan fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması yasaktır.

Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
Sertifika No: 49286
İkitelli Osb Mah. Eski Turgut Özal Cad. Altıntaş İş Merkezi
D Blok, No: 8, İç Kapı No: 405, Başakşehir / İstanbul
Tel: (0212) 511 54 32 Fax: (0212) 513 87 05
www.betayayincilik.com

Önsöz

Çanakkale Zaferi kapsamında Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi, ulusal bütünlüğü, misafirperverliği, milli ve kültürel değerleri yerli ve yabancı kamuoyunun gündemini yoğun bir şekilde meşgul etmektedir. Bu nedenle, Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale bölgesi, yerli ve yabancı ziyaretçi akınına uğramaktadır. Gösterilen yoğun ilgi, kamuoyunun bilimsel gerçekler ışığında bilgilendirilmesine ve yönlendirilmesine olan ihtiyacı artırmıştır. Bu çerçevede, Çanakkale Savaşı'na ilişkin tarihsel gerçeklerin ortaya çıkarılması, Çanakkale'nin kültürel ve sosyal zenginliklerin yurt içinde ve yurt dışında tanıtılması amacıyla uluslararası düzeyde bilimsel toplantılar düzenlenmektedir.

Uluslararası Çanakkale Kongresi'nin ilki, Çanakkale Vakfı tarafından 15-18 Mart 2006 tarihleri arasında İBB'nin ana sponsorluğunda İstanbul ve Çanakkale'de gerçekleştirilmiştir. Çanakkale Vakfı ve Avustralya Ulusal Üniversitesi tarafından birbirinden bağımsız olarak başlatılan iki ayrı bilimsel organizasyon, 20-21 Nisan 2009 tarihlerinde Canberra/Avustralya'da birleştirilerek kongrenin ikincisi düzenlenmiştir. Üçüncü kongre ise 21-25 Nisan 2012 tarihleri arasında İstanbul Medeniyet Üniversitesi ile Çanakkale Vakfı'nın ev sahipliğinde yine İstanbul ve Çanakkale'de icra edilmiştir. Üç yılda bir düzenlenmesi gelenek haline gelen kongrenin dördüncüsü ise Çanakkale Zaferi'nin 100. Yılına denk gelen 2015 Mart ayının 15. ve 18. günleri arasında İstanbul S. Zaim Üniversitesi ve Esenler Belediyesi iş birliğiyle yine İstanbul ve Çanakkale'de gerçekleştirilmiştir. Beşinci kongre ise salgın koşulları, vefat ve depremler nedeniyle üç kez ertelenmiş, nihayetinde 3 Mayıs 2025 tarihinde çevrimiçi olarak icra edilmiştir. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen Beşinci Uluslararası Çanakkale Kongresi'nde 25 bildiri sunulmuş ve üniversitenin YouTube kanallarından canlı olarak yayınlanmıştır. Aşağıdaki karekoddan sunum videoları izlenebilir.

İlk dört kongrenin organizasyonunda eş başkanlık yapan Prof. Dr. M. Mehdi İlhan, Canberra'da 5 Aralık 2020 tarihinde geçirdiği kalp krizi ne-

deniyle vefat etmiş ve cenazesi Türkiye'ye getirilerek Diyarbakır'a toprağa verilmiştir. İngilizce ve Arapçayı çok iyi, Farsça ve Fransızca'yı orta derecede bilen Prof. Dr. M. Mehdi İlhan'ın birçok basılı kitabının yanı sıra, yurt içi ve dışında yayımlanan çeşitli dergilerde çıkmış otuzu aşkın bilimsel makalesi ve 10'u aşkın bildirisi vardır. Çanakkale ile ilgili araştırmaları ve sempozyumun kurumsallaşmasına katkıları nedeniyle beşinci kongre, onun hatırasına ithaf edilmiştir.

İlk ve ortaöğrenimini Diyarbakır'da 1966 yılında tamamlayan Prof. Dr. M. Mehdi İlhan, Yükseköğrenim için gittiği Leeds Üniversitesinde Arapça ve Dinler Tarihi alanında lisans öğrenimini tamamladı. Doktorasını Manchester Üniversitesinde "*The 1518 Ottoman Cadastral Survey of the Sancak of Amid*" (1518 Tarihli Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Amid Sancağı)" adlı teziyle bitirdi.

1975-77 yılları arasında Manchester Üniversitesinde Türk dili okutmanı olarak görev yaptı. 1978'de Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Bölümüne doktor asistan olarak girdi. 1982'ye kadar İstanbul Başbakanlık Arşivi ve Ankara TKGM Kuyud-i Kadime Arşivinde araştırmalar yaptı. 1982'de yardımcı doçent oldu. 1982-85 yıllarında Suudi Arabistan'daki çeşitli şirketlerde İngilizce öğretmeni olarak çalıştı. 1985'ten itibaren bu ülkedeki Kral Suud Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde iki yıl öğretim üyesi olarak görev yaptı.

1989-90 yıllarında yardımcı doçent olarak ODTÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde ders verdi. Burada 1992 yılında doçentliğe, 1997'de profesörlüğe yükseldi. 1994-95 yılları arasında Al-Bayt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde kurucu üye olarak görev yaptı. Çalışmalarını ODTÜ Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak sürdürdü. Makaleleri 1981'den itibaren *Tarih Enstitüsü Dergisi*, *AÜ Tarih Araştırmaları Dergisi*, *Belleten* dergileri ile ortak kitaplarda yayımlandı. 2003 yılında Avustralian National University Arap ve İslam Araştırmaları Merkezi'nde (CAIS) Türk Çalışmaları programını kuran ilk akademisyendi ve 2012'deki emekliliğine kadar bu programda ders verdi. Meslektaşları Peter Londey'in onun hakkındaki şu ifadeleri kişiliğini özetlemektedir: "*Mehdi, âlimler arasında gerçek bir beyefendiydi. Nadir rastlanan bir beceri setine sahip olmasına rağmen (Türkiye'de*

bile pek çok âlim Osmanlı kayıtlarıyla bu kadar iyi çalışamaz), kendini asla büyük görmez ve bilgisini başkalarına yardım etmek için cömertçe kullanırdı. Her zaman neşeli ve ilgi çekici bir kişiliğe sahipti ve Gelibolu projesinde onunla çalışanlardan biri olarak onu çok özleyeceğimi biliyorum.”

2016-2020 yılları arasında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih Bölümünde dersler verdi. Üniversitemizde bulunduğu yıllarda birçok sempozyum ve konferansta yer alan İlhan, aynı zamanda Halil İnalçık Tarih ve Toplum Bilimleri Araştırma Uygulama Merkezimiz 'in de müdürlüğü görevinde bulundu. Hocamızı rahmetle anıyoruz.

Çanakkale kongrelerinde sunulan bildirilerin hakemlik süreçlerinden geçirilerek yayınlanması bir gelenek halinde sürdürülmektedir. İlk *İBB Kültür A.Ş.*, ikincisi Türk Tarih Kurumu, üçüncüsü *İstanbul Medeniyet Üniversitesi* ve dördüncüsü ise *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi* tarafından yayınlanan kitaplarda, Çanakkale Savaşı'na dair orijinal kaynaklara dayanan ve özgün çalışmalara yer verilmiştir. **ÇANAKKALE: Tarihsel Süreç ve Kültürel Bellek** adlı bu eser, editörler tarafından seçilen bildirilerin gözden geçirilerek ve/veya genişletilerek, ayrıca yeni araştırmaların kitaba dahil edilmesiyle oluşturulmuştur. Bilim camiasına faydalı olmasını dileriz.

Kongreye ev sahipliği yapan İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR'a, bilim / yürütme kurulunda yer alan, bildiri sunan hocalarımıza, kongrenin düzenlenmesine destek veren Sayın Erol Bulut Bey'e ve Arş. Gör. Kaan Ayaz'a teşekkür ederiz.

Beytullah KAYA- İbrahim Güran YUMUŞAK
30 Eylül 2025, İstanbul

İZÜ Salonu

Halil İnalçık Salonu

İçindekiler

Önsöz.....	III
<i>Çanakkale Kara Savaşlarının Başlaması ve Gelibolu Cephesindeki Gelişmeler.....</i>	<i>1</i>
Zekeriya TÜRKMEN	
<i>Çanakkale'nin Jeoekonomik Ehemmiyeti: Güç ve Güzergâh.....</i>	<i>55</i>
Yusuf DİNÇ	
<i>Almanların Gözüyle Çanakkale Savaşı: Paylaşılamayan Zafer'de Almanlar, Türkler ve Albay Mustafa Kemal Bey</i>	<i>65</i>
Necmettin ALKAN	
<i>Savunma Yerleşmelerinin Demografik Yapısındaki Değişimler: Çanakkale Örneği</i>	<i>105</i>
Selver Özözen KAHRAMAN	
<i>18 Mart 1915 Zaferi'nin Kazanılmasında Mecidiye Tabyası'nın Rolü.....</i>	<i>127</i>
Muhammet ERAT	
<i>Çanakkale Cephesi'nde Bir Yazar: Mahmut Yesari.....</i>	<i>175</i>
İbrahim ÖZEN	
<i>Çanakkale Cephesinde Hava Gözetlemeleri ve Yüzbaşı Hüseyin Sedat'ın Faaliyetleri.....</i>	<i>193</i>
Mithat ATABAY	
<i>"Tanrı Tarafından Terk Edilmek" vs. "Ağûşunu Açan Peygamberin Müjdesi": Wilfred Owen'ın Dulce Et Decorum Est ve Mehmet Âkif'in Çanakkale Şehitlerine Şiirlerinde Siperlerde Yaşamak ve Ölmek.....</i>	<i>207</i>
Hasan AKSAKAL	
<i>Alman Askeri Arşivindeki Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Deniz Savaşı.....</i>	<i>231</i>
Beytullah KAYA	

<i>Edward Raczynski Seyahatnamesinde Çanakkale: Antik Yunan Kültürü ve Osmanlılara Yaklaşımlar</i>	249
Aykut Nasip KELEBEK	
<i>The Times Gazetesinde Çanakkale Savaşları</i>	265
Abdullah TOK	
<i>Oluşturmacı Öğrenmeye Dayanan Lise Tarih Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları'nın İçeriğinin Analizi</i>	297
Yaşar KOP	
<i>Çanakkale Savaşı'na Müttefik Penceresinden Bakış: Boğaz Savunmasında Alman Etkinliği</i>	311
Yusuf Ziya ALTINTAŞ	
<i>Çanakkale Savaşı'nın Sosyo-Ekonomik Maliyeti</i>	343
İbrahim Güran YUMUŞAK	

ÇANAKKALE SAVAŞI'NIN SOSYO-EKONOMİK MALİYETİ*

*İbrahim Güran YUMUŞAK***

1. Giriş

Savaşlar pek çok açıdan ekonomik ve sosyal kayıplara neden olmaktadır. Bu kayıplar savaşan ülkelerin yalnızca cari dönemini değil geleceğini de derinden etkilemektedir. Özellikle savaşta yitirilen insanların yol açacağı kayıpları tespit etmek ve ölçmek pek mümkün değildir. Bu açıdan savaşın kayıpları ölçülebilen etkileri ile sınırlı olmaktadır.

Şüphesiz savaşların maliyetini, asker kaybı ve bütçe harcamaları ile sınırlamak doğru değildir. Savaş nedeniyle ortaya çıkan üretim kaybı, borçlanma maliyeti, toprak, emtia ve emlak kayıpları gibi dolaylı maliyetleri de dikkate almak gerekir. Ancak, doğrudan maliyetleri hesaplamak nispeten kolayken, dolaylı maliyetleri tespit etmek daha zordur.

Çanakkale Savaşı, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda en çok kayba uğradığı cephe olmuştur. Çalışma, Çanakkale Savaşı'nın sosyo-ekonomik maliyetlerini araştırmaya yoğunlaşmakla birlikte, özellikle yitirilen askerlerin sayısı ve eğitim düzeylerini belirlemeye ve bunu dönemin nüfus özellikleriyle karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Böylelikle, Çanakkale Savaşı'nda yitirilenlerin, dönemin beşerî sermaye potansiyelini ne ölçüde etkilediği ve Türkiye Cumhuriyeti'ne nasıl bir sosyo-ekonomik miras bırakıldığı anlaşılabilecektir.

* Çalışmanın özellikle ilk iki bölümü, yazarın daha önce yayınladığı makalelere dayalı olarak derlenmiştir.

** Prof. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, ibrahim.yumusak@izu.edu.tr.

Çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki beşerî sermaye yapısı incelenmiş, ikinci bölümünde Çanakkale Savaşı'nda yitirilen askerlerin sayısı, yaşı ve eğitim düzeylerine ilişkin bilgiler çerçevesinde bir analiz yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise Çanakkale Savaşı'nın ekonomik maliyeti, I. Dünya Savaşı'nın tüm maliyeti ile karşılaştırılarak incelenmiştir.

2. Savaş Öncesi Dönemde Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Bir ülkenin iktisadi gelişiminde en önemli faktörlerden biri beşerî sermayesidir. Beşerî sermayenin dar tanımı, işgücünün sahip olduğu eğitim, sağlık ve beceri düzeyi olarak yapılmakla birlikte geniş tanımı içerisinde nüfusun miktarı, yaş dağılımı gibi özellikler de girmektedir. Beşerî sermaye faktörü, iktisadi gelişme için gerekli diğer faktörlerin de verimliliğini artırdığından özel bir yere sahiptir. Bu nedenle, bir ülkenin nüfusunun niteliği ve niceliğine ilişkin durumu birçok açıdan olduğu gibi iktisadi açıdan da büyük önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı öncesinde toplam nüfusunun 30 milyon civarında olduğu tahmin edilmekle birlikte Anadolu Türkiye'sinin nüfusu ise 12 milyonun altındadır³. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan nüfus sayımında Türkiye nüfusu 12.4 milyon olarak tespit edilmiştir. Bu iki veriden hareketle nüfus artış hızının oldukça düşük olduğu ifade edilebilir. Özellikle genç yaştaki erkeklerin uzun süre askerlik hizmeti altında olmaları, olumsuz sağlık koşulları ve savaş kayıpları nedeniyle nüfus artışı çok düşük seviyede gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu olumsuz koşullar, nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımını kadınlar ve gençler aleyhine etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nde nüfusun eğitim düzeyi hakkındaki bilgiler, oldukça düşük olduğu yönündedir. Okuma yazma bilenlerin sayısı %10'un altındadır. 1897 yılı istatistiklerine göre Osmanlı Devleti sınırları içerisinde 28 614 ilkokul, 412 ortaokul ve yalnızca 55 lise mevcuttur. Bu okullarda okuyan öğrencilerin sayısı ise sırasıyla 85 4921, 31 469 ve 5 419'dur. İlkokulda cinsiyet oranı (Kız/Erkek) 0,40 iken bu oran ortaokulda 0,15'e düşmektedir.

³ İstanbul ve Hatay hariç. Bkz. Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Yayını, İstanbul, 1980, s.3.

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nde Okul ve Öğrenci Sayıları (1897)

Okul Türü	Okul Adedi	Öğrenci Sayısı		
		Toplam	Erkek	Kız
İlkokul	28614	854921	606104	248737
Ortaokul	412	31469	27207	4262
Lise	55	5419	4892	-

Kaynak: DİE, **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, 1997, s.108-110'dan derlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi dönemde mevcut okullarının önemli bir bölümü Anadolu topraklarında yer almaktadır. Nitekim toplam okul ve öğrenci sayısının %80'ninden biraz fazlası Türkiye sınırları içerisinde bulunmaktadır. 1927 yapılan nüfus sayımında Türkiye'deki yetişkin nüfusunun (7 yaş ve üzeri) ancak %10,5'i okuma yazma bildiği tespit edilmiştir. Erkeklerin %17.4'ü ve kadınlarda %4,6'sı okuma yazma bilmektedir⁴. Nüfusun eğitim düzeyleri dikkate alındığında durumun pek iç açıcı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak, nüfusun önemli bir bölümünün tarım sektöründe istihdam edildiği ve aynı zamanda kırsal kesimde yaşadığı bir ortamda eğitim düzeylerinin düşüklüğü normal karşılanabilir. Zira üretim toprağa dayalı olarak yapılmakta ve eğitimin ekonomik getirisi buna bağlı olarak sınırlı olmaktadır.

3. Çanakkale Savaşları'nda Yitirilen Beşerî Sermaye

Çanakkale Savaşı'nda verilen zayıatın miktarı konusunda farklı rakamlar söz konusudur. Özellikle şehitlerin sayısı konusunda bu farklılık daha fazla göze çarpmaktadır, zira bu sayı 150 000 ile 300 000 arasındadır. Çanakkale Savaşı'nda şehit olanların sayısı konusundaki farklılıkların bir bölümü şehit tanımı konusundan kaynaklanmaktadır. Askeri kaynaklarda yalnızca cephede ölenler şehit olarak kabul edilmekte, sonrasında ölenler ise şehit kabul edilmemektedir. Ancak cephede veya cephe dışında ölmüş olsun, savaş nedeniyle ortaya çıkmış olan tüm kayıplar yitirilmiş beşerî sermaye tanımı içerisine girmektedir. Dolayısıyla bu konudaki tartışmalar, bu çalışmanın konusu dışındadır.

⁴ Yaşa, s. 5.

Tablo 2: I. Dünya Savaşı ve Çanakkale Cephesinde Osmanlı Devleti Zayıyatı

	Muharebede Ölen (Şehit)	Muharebede Sakat Kalan	Muharebede Kaybolan	Yaralanarak Ölen	Hastalanarak Ölen	Savaş Esiri
Çanakkale 1915-16	56 643	97 007	11 178	-	-	-
I. Dünya Savaşı	175 220	303 150	61 487	68 378	466 759	145 104

Kaynak: Edward J.Erikson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Çev: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 309,313.

Erikson'un Osmanlı kaynaklarından derleyerek verdiği rakamlarda, muharebede şehit olanların sayısı 56 643'tür. Muharebede sakat kalan ve kaybolanların sayıları ise sırasıyla 97 007 ve 11 178'dir. Dolayısıyla şehit, sakat ve kayıpların toplamı 165 000 civarında olmaktadır. I. Dünya Savaşı boyunca muharebelerde şehit olanlar 175 220 olarak tahmin edilmiş, hastalanarak ve yaralanarak şehit olanlar ile kaybolanların sayıları da ilave edildiğinde bu rakam 771 844'e ulaşmıştır. Muharebelerde sakat kalacak şekilde yaralanalar da bu sayıya eklendiğinde 900 000'e yaklaşan bir rakama ulaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı'nda şehit olan ve sakat kalanların toplam sayısı dikkate alındığında en fazla kaybın Çanakkale Savaşı'nda verildiği anlaşılmaktadır.

Moorehad'ın *Gelibolu* adlı eserinde Çanakkale Savaşı'nda Türk tarafının toplam zayıyatı 251 309 olarak verilmektedir. Bu sayısının %20'den biraz fazlası cephede şehit olanlardan, kalanı ise kayıp, hastalıktan ölen, yaralı ve hastalanıp geri gönderilenlerden oluşmaktadır.

Çanakkale Boğaz Komutanlığı tarafından yayınlanan ve resmi bilgi ve belgelere göre düzenlenen tabloda da cephede şehit olanların sayısı, 589'u subay olmak üzere 57 000 civarındadır. Şehit, yaralı, kayıp ve esir olarak yitirilen subaylarımızın toplam sayısı ise 1633'tür. Düzeltilmiş rakamlarla Çanakkale Savaşı'nda cephede şehit olan, yaralanarak veya hastalanarak ölen, kayıp/esir ve hava değişimi ile hastanelere gönderilenlerin toplamı yaklaşık 200 000 civarındadır. Dolayısıyla Çanakkale Savaşı'ndaki zayıyatın bu sayının altında olması pek muhtemel değildir.

Tablo 3: Çanakkale Savaşı'nda Kayıplarımız (25 Nisan 1914-8 Ocak 1916)

	SUBAY				ER					
	Şehit	Yaralı	Kayıp/ Esir	Toplam	Şehit	Yaralı	Kayıp/ Esir	Hava Değişimi	Hastalıktan Ölen	Hastanelere Gönd.
25 Nisan-18 Kasım	562	949	127	1 538	53 535	86 209	10 711	7 084	18 746	-
18-24 Kasım	4	8	-	12	606	2 630	3	-	-	-
25 Kasım-8 Aralık	15	42	-	57	1150	3 468	419	-	-	-
9-19 Aralık	3	11	-	14	583	2 737	18	-	-	-
19-30 Aralık	2	7	-	9	502	1 532	-	-	1 022	11 735
31 Aralık-8 Ocak	3	-	-	3	119	271	-	-	529	2 265
Toplam	589	1 017	27	1 633	56 495	96 847	1 1151	7 084	20 297	1 400
Genel Toplam	196 540									

Kaynak: Çanakkale Deniz Savaşları 1915, Çanakkale Boğaz Komutanlığı, İstanbul, 2004, s.285.'den derlenmiştir.

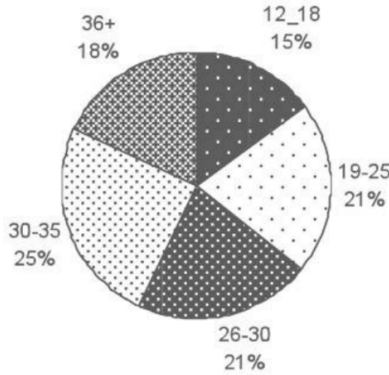
Çanakkale Savaşları'nda en çok şehit veren il ise Bursa'dır. Bursa'dan 3 274 şehit verilmesine karşılık, Balıkesir'den 3 003, Konya'dan 2 683, Kastamonu'dan 2 527, Denizli'den 2258, Manisa'dan 2 174, Çanakkale'den 1 787, Ankara'dan 1 772, Aydın'dan 1 746 ve İzmir'den ise 1 720 şehit verilmiştir. Diğer taraftan en fazla şehit veren köy ise Kastamonu'nun Güzlük Köyü olup, bu köyden 25 kişi şehit verilmiştir⁵. Çanakkale Türküsü olarak bilinen ve “Çanakkale içinde vurdular beni” diye başlayan türkünün Kastamonu kaynaklı olması Kastamonulu şehit sayısının fazlalığını belirten diğer bir göstergedir. Çanakkale'de şehit olanların ağırlıklı olarak batı bölgelerinden oluşunun temel nedeni ise, bu cepheye yakın olan illerden oluşan birliklerin sevk edilmesidir.

Çanakkale Savaşı'nda en çok şehit veren illerden biri de Çanakkale'dir. Çanakkale'nin savaş dönemindeki nüfus yoğunluğu fazla olmamasına rağmen en çok şehit veren iller arasında yer almasının şüphesiz en önemli nedeni, savaşın bu il sınırları içerisinde gerçekleşmesidir. Çanakkale'den I. Dünya Savaşı'nda verilen yaklaşık 2 000 civarındaki şehidin tamamına yakını Çanakkale cephesindedir. Çanakkale nüfusunun 20-40 yaş arasındaki erkek Müslümanların sayısının 19.000 civarında olduğu dikkate alındığında, Çanakkale'de yaşayan iktisaden faal, nispeten daha eğitilmiş genç nüfusun, Çanakkale Savaşı'nda yaklaşık olarak %10'luk bir kayba uğradığı görülmektedir. Çanakkale Savaşı'ndaki

⁵ İsmail Bilgin, “Çanakkale'de Rakamların Dili,” **Tarih ve Düşünce**, Sayı:2004-2, Şubat 2004, s. 56.

Çanakkaleli 1 787 şehidin 293'ünün doğum tarihi belli olmadığı için kalan 1 494 şehidin yaşlara göre dağılımı Grafik 1'de yer almaktadır. Grafikte görüldüğü gibi şehitlerin %82'si 35 yaşın altında ve üstelik %15'i ise 18 yaşın altındadır. 25 yaşın altındaki şehitlerin oranının %36 olduğu bu dağılım, Denizlili şehitlerin dağılımı ile karşılaştırıldığında daha genç oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Veysi Akın'ın yaptığı çalışmaya göre Denizlili şehitlerin 25 yaşın altında olanlar toplamın %26'sını oluşturmaktadır⁶.

Grafik 1: Çanakkaleli Şehitlerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı⁷ (%)

Savaş muhabiri Bartlett'in *Çanakkale Gerçeği* isimli kitabında Türk savaş esirlerinin yaş ve eğitim yapısına ilişkin şu ibare yer almaktadır: "Savaş esirleri, Türkiye İmparatorluğu'nun her bir köşesinden gelen çeşitli cinste bir kitle idi; Zabitlerin birçokları pek genç ve ancak birkaç aylık talim ve terbiye görmüş tecrübesizlerden ibaretti."⁸

Her ne kadar askerlik hizmeti için genç yaşta olmak gerekli ise de bu dönemde nüfusun genç yaştaki kesiminin yitirilmesi, ekonomik ve sosyal açıdan

⁶ Veysi Akın, "Çanakkale Savaşı'nda 11. Piyade Tümeni ve Denizlili Şehitler," **Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi**, Editör: İbrahim G. Yumuşak, Kültür A.Ş. Yayınları, 2006, s.264.

⁷ İbrahim G.Yumuşak, "Çanakkale Savaşında Şehit Olan Çanakkaleliler", **Gelibolu: Tarih, Efsane ve Anı**, Editörler: İ. Güran Yumuşak, M. Mehdi İlhan, İMÜ Yayınları, İstanbul, 2013. İstanbul, s.229.

⁸ Ellis Ashmead Bartlett, **Çanakkale Gerçeği**, Çev: Yüzbaşı Rahmi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s.186.

birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Çalışma çağındaki nüfusun azalması, tüm sektörler için ama daha ziyade en önemli geçim kaynağı olan tarım faaliyetleri için gerekli emek gücünün yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Tarım sektöründe makinalaşmanın yok denecek kadar zayıf olması da bu yetersizliği artırmaktadır.

Çanakkale Savaşı'nda şehit olanların eğitim düzeyleri hakkında ise çok kesin bilgilere ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Ancak eğitim düzeylerine ilişkin birçok kaynakta farklı bilgi ve belge yer almaktadır. Genç ve okul çağındaki nüfusun askerlik hizmetine alınmasına ilişkin çıkarılan kanun bunun en önemli göstergelerinden biridir. Birinci Dünya Savaşı'nda, 1307-1309 (1891-1893) doğumlular silah altında bulunmaktadır. Osmanlı Devleti silah altında bulunan 1891-1893 doğumlulara ilave olarak ilan edilen seferberlikle 1875-1890 doğumlular da kıta hizmetine çağırılmıştır. Daha sonra ise bir Tokat Türküsü'ne konu olacak 1315 doğumlular da ihtiyat ve geri hizmet maksadıyla askerlik hizmeti için çağrılacaktır: *Hey onbeşli onbeşli, Tokat yolları taşlı. Onbeşliler gidiyor, Sevenlerin gözü yaşlı.*

Bundan daha önemlisi ise bu yaşta silah altına alınacaklardan öğrenci olanların da askere çağrılmasıdır. *Karasi Gazetesi*'nin 8 Haziran 1331 günkü baskısında yer alan kanunda, onuncu sınıfta okuyanların askerlik hizmetine çağrıldığı belirtilmektedir. Çanakkale Savaşı'nda öğrencilerin de yer aldığına dair diğer bir bulgu ise liselerde okuyan öğrencilerin sayılarındanadır. Birçok lisenin öğrenci sayısı savaş yıllarında azalmış hatta seferberlik nedeniyle eğitime de ara verilmiştir. Öğrenci sayısının azalmasına neden olan şeyin Çanakkale Savaşı olduğuna şüphe yoktur. Zira Balıkesir, Çanakkale Savaşı'nda en çok şehit veren illerimiz arasındadır.

Lise öğrencileri için geçerli bu durum üniversite öğrencileri için de sözkonusudur. Tıp Fakültesi'nin tatil döneminde olduğu ağustos ayında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte genel seferberlik ilan edildiğinden, tıp öğrencilerinin hemen hepsi silâh altına alınmıştır. 1894 (1310) doğumlular birbuçuk ay askeri okula sevk edilmiş; bölük çavuşu, er ve onbaşı olarak askeri eğitime tabi tutulmuşlardır⁹. 1915 yılında, 1894'ten daha önce doğanlar birliklere

⁹ Fatma Özlen, Remembrance of things past: an inquiry into the fate of Istanbul medica

dağıtılırken, 3., 4., 5. sınıf öğrenciler ile Şam Tıbbiyesi, Eczacı, Dişçi okulları öğrencileri, farklı hastanelerin ile değişik birliklere dağıtılmışlardır. Askeri ve Sivil Tıbbiye'den askere alınan son sınıf öğrencileri “zabit vekili”; 4. ve 3. sınıf öğrencileri “başçavuş muavini”, 2. ve 1. sınıflar “çavuş” rütbesi ile zabıt namzedi (subay adayı) olmuştur¹⁰.

Kuday ve Özlen'nin yaptığı bir çalışmada, İstanbul Üniversitesi ile İstanbul Erkek Lisesi öğrencilerin gönüllü olarak cepheye gittikleri ve 19 Mayıs 1915 yılındaki çarpışmalarda şehit olduklarından hiçbirinin okula dönemediği ve bu nedenle 1921 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'nin mezun veremediği belirtilmektedir¹¹. Ancak daha sonra Özlen'in yaptığı bir çalışmada, Tıbbiyeli birinci sınıf öğrencilerinin hepsinin Çanakkale'de şehit olduğu ve 1921 yılında mezun veremediği bilgisinin yanlış olduğu, mezun verilmeyen yılın eğitime ara verilmesi nedeniyle 1915 yılı olduğu belirtilmektedir. Ancak Mazhar Osman tarafından yayınlanan çalışmaya atfen, Türk ordusunda 1. Dünya Savaşı'nda (1914-1917) şehit olan sağlık subayları listesinde 215 kişi yer aldığı belirtilmektedir. Erkoç ve Kazancıgil'in yaptığı çalışmaya atfen ise, I. Dünya Savaşı sırasında ölen 301 sağlık subayının listesi ile Mazhar Osman'ın listesi karşılaştırılmış ve kaybedilen bu hekimlerin çok büyük oranda bulaşıcı hastalıklar, özellikle de tifüs yüzünden öldüğüne, muharebe meydanındaki ölümlerin nadir olduğuna işaret edilmiştir. Cephe çarpışma sırasında gerçekleşen ölümü ifade eden “şehiden” ibaresi, sadece listede yer alan 9 kişi için kaydedilmiştir. Sözü edilen liste, görev yerleri ve ölüm tarihleri bakımından incelendiğinde, Çanakkale Savaşı sırasında 8 doktorun öldüğü anlaşılmaktadır¹². Tıp hizmetlerinin cepheye değil cephe gerisinde verildiği dikkate alındığında bu durum pek şaşırtıcı değildir.

students who fought in the Gallipoli campaign, **Journal of Clinical Neuroscience**, 12 (3), 2005, p.232.

¹⁰ Özlen, p.232.

¹¹ Cengiz Kuday, Fatma Özlen, A medical class lost at Gallipoli, **Journal of Clinical Neuroscience**, 10 (1), 2003, p.37.

¹² Özlen, p.233.

4. Çanakkale Savaşının Ekonomik Maliyeti

Savaşların ekonomik maliyetini hesaplamak, özellikle farklı cephelerde ve yıllarca süren bir savaş için şüphesiz oldukça zordur. Sadece bütçe içinde yer alan ödeneklerin savaş için ayrılan kısmını dikkate almak ancak devletin yaptığı mali harcamaları gösterir. Halbuki savaşın kamuya maliyetinden daha fazla kaybedilen insanlar, topraklar ve emlaktan oluşan dolaylı maliyetleri de bulunmaktadır. Ayrıca savaş döneminde alınan borçların gelecek nesillere yüklediği ilave vergileri ve üretim kayıplarını da göz ardı etmemek gerekir. Bunları tam olarak ölçmek pek mümkün olmamakla birlikte kayıtlı olanları dikkate alarak yaklaşık bir hesaplama mümkün olabilmektedir.

Tablo 4: Birinci Dünya Savaşının Direk Maliyeti

	Brüt Maliyet (\$m)	Müttefiklerden Avans (\$m)	Net Maliyet (\$m)	Kişi Başına Net Maliyet (\$)
Büyük Britanya	44,029	8,695	35,334	766
Britanya İmp. Diğer	4,494		4,494	13
Fransa	25,813	1,547	24,266	613
Rusya	22,594		22,594	135
İtalya	12,314		12,314	343
ABD	32,080	9,455	22,625	229
Diğer Müttefikler	3,964		3,964	127
Toplam	145,288	19,697	125,591	
Almanya	40,150	2,375	37,775	557
Avusturya- Macaristan	20,623		20,623	352
Türkiye-Bulgaristan	2,245		2,245	85
Toplam	63,018	2,375	60,643	
Genel TOPLAM	208,306	22,072	186,234	

Kaynak: Broadberry, Stephen, Mark Harrison, *The Economics of World War I: A Comparative Quantitative Analysis*, 2 August 2005.

Broadberry-Harrison tarafından Bogart'ın 1920 yılı verilerini baz alarak yapılan bir çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'a dolaylı maliyetin 1,2 milyar USD, direk maliyetinin 2,2 milyar USD olmak üzere toplam maliyetin 3,5 milyar USD civarında olduğu tahmin edilmektedir. Birinci dünya savaşının Osmanlı Devleti'ne borçlanma maliyetinin ise 1,4 milyar USD civarında olduğu hesaplanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'na katılan Bulgaristan'ın asker gücünün oldukça düşük olduğu dikkate alınırsa bu maliyetin en az 3 milyon USD'ı Osmanlı Devleti'ne ait olduğu öngörülebilir¹³.

Tablo 5: Birinci Dünya Savaşının Dolaylı Maliyetleri

	Kaybedilen İnsanların Değeri (\$m)	Emlak Kayıpları (\$m)	Kargo ve Yük Kayıpları (\$m)
Büyük Britanya	3,477	1,750	3,930
Fransa	4,818	10,000	453
Rusya	8,104	1,250	933
İtalya	2,385	2,710	431
ABD	518		365
Diğer Müttefikler	3,215	11,500	525
Toplam	22,517	27,210	6,637
Almanya	6,751	1,750	121
Avusturya-Macaristan	3,080	1,000	15
Türkiye-Bulgaristan	1,203		27
Toplam	11,034	2,750	163
Genel TOPLAM	33,551	29,960	6,800

Kaynak: Broadberry, Stephen, Mark Harrison, *The Economics of World War I: A Comparative Quantitative Analysis*, 2 August 2005.

Birinci Dünya Savaşı'nda nispeten kısa sürmesine rağmen en çok zayıyatın verildiği cephenin Çanakkale Cephesi olduğu göz önünde tutulduğunda toplam maliyetin ¼ ile 1/3 arasındaki kısmının bu cepheye ait olduğu öngörülebilir. Bu durumda, Çanakkale Savaşı'nın ekonomik maliyetinin 750 milyon USD ile 1

¹³ Stephen Broadberry, Mark Harrison, *The Economics of World War I: A Comparative Quantitative Analysis*, 2 August 2005.

milyar USD arasında gerçekleştiği tahmin edilebilir ki, o dönemin satın alma gücü paritesine göre hesaplanması durumunda gerçek maliyetinin çok daha fazla olacağı aşıkardır. Nitekim yapılan bir araştırmada Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Milli Gelirinde %30- ile 40'ı arasında bir düşüş yaşanmış ve kişi başına düşen milli gelir 1100 USD iken 800 USD'ın altına inmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1913 yılı GSMH büyüklüğünün 25.3 milyar USD olduğu dikkate alındığında savaş sonrasında GSMH'nin 7.7 milyar gerilediği tahmin edilebilir. Çanakkale Savaşı'nın bu gerilemedeki payı ise yaklaşık olarak yıllık olarak 2-2.5 milyar USD civarındadır¹⁴.

Sonuç

Bir ülkenin en büyük serveti, eğitim ve sağlık açısından iyi durumda olan insanlarıdır. Nitelikli ve genç bir nüfusa sahip bir ülke, her türlü imkansızlığı yenerek iktisadi ve sosyal düzeyini geliştirebilir. Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin verdiği beşeri zayıat, mali kayıplar kadar hatta ondan daha da önemlidir. Dönemin nüfusuna göre önemli sayılabilecek düzeyde genç nüfusun yitilmesi gelecek dönemler için birçok açıdan problemi de beraberinde getirmiştir. Üstelik bu yitirilen insanların eğitim düzeyleri dikkate alındığında bu olumsuzluklar daha da derinleşmektedir. Zira bu dönemde nüfusun eğitim düzeyleri oldukça düşüktür ve savaşta kaybedilenlerin önemli bir bölümü nispeten daha eğitilmiş olanlardır. Okul çağındakilerin bile askere alınması bu duruma ilişkin önemli bir veridir. Bir İngiliz generalinin şu sözleri konuya ışık tutması açısından önemlidir: “Çanakkale'nin İngilizler açısından kazancı, Türk milletinin okumuş aydın kesiminin şehit edilmesi, gençliğinin ve geleceğinin elinden alınmasıdır¹⁵.”

Çanakkale Savaşı'nın ekonomik maliyeti dışında beşerî sermaye kaybının çok daha fazla olduğu bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti beşerî sermaye varlığının önemli bir kısmını kaybetmiştir. Yapılan araştırmalarda genç nüfusun en az %10'luk kısmının şehit olduğu ve şehitlerin

¹⁴ Şevket Pamuk, “The Ottoman Economy in World War I”, in Broadberry, S.N. and Harrison, M. (eds.), *The Economics of World War I*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

¹⁵ Halil Ersin Avcı, **Çanakkale Belgeseli**, VCD, A Medya, 34.dk.

genel nüfusa göre daha eğitimli oldukları söylenebilir. Nitekim Birinci dünya savaşında Osmanlı Devleti'nin sivil ve asker toplam insan kaybı 800 bin civarında olup bu oran toplam nüfusunun yaklaşık %4'üne tekabül etmektedir¹⁶.

1.Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'nin muharebelerde kaybettiği asker sayısının 175 220 olarak tahmin edilmekte, hastalanarak ve yaralanarak şehit olanlar ile kaybolanların sayıları da ilave edildiğinde bu rakam 771 844'e ulaşmaktadır. Muharebelerde sakat kalacak şekilde yaralananlar da bu sayıya eklendiğinde ise 900 000'e yaklaşan bir rakama ulaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı'nda şehit olan ve sakat kalanların toplam sayısı dikkate alındığında en fazla kaybın Çanakkale Savaşı'nda verildiği anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı koşulları nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Milli Gelirinde %30- ile 40'ı arasında bir düşüş yaşanmış ve kişi başına düşen milli gelir 800 USD'ın altına inmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1913 yılı GSMH büyüklüğünün 25.3 milyar USD olduğu dikkate alındığında savaş sonrasında GSMH'ın 7.7 milyar gerilediği tahmin edilebilir. Çanakkale Savaşı'nın bu gerilemedeki payı ise yaklaşık olarak yıllık olarak 2-2.5 milyar USD civarındadır.

Her türlü kayba ve daha sonraki dönemlere yaptığı olumsuz etkilere rağmen Çanakkale Savaşı'nda yaşanan zafer, Türk milletinin milli mücadele ruhunu yeniden ortaya çıkarmış ve bunu yönetecek kadronun hazırlanmasını sağlamıştır. Bu sayede oluşan özgüven, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına katkı sağlamış ve bu büyük bir kazanım olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akın, Veysi, "Çanakkale Savaşı'nda 11. Piyade Tümeni ve Denizlili Şehitler," **Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi**, Editör: İbrahim G. Yumuşak, Kültür A.Ş. Yayınları, 2006.
- Avcı, Halil Ersin, **Çanakkale Belgeseli**, VCD, A Medya.
- Bartlett, Ellis Ashmead, **Çanakkale Gerçeği**, Çev: Yüzbaşı Rahmi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Bilgin, İsmail, "Çanakkale'de Rakamların Dili," **Tarih ve Düşünce**, Sayı:2004-2, Şubat 2004.

¹⁶ B. Ulanis, Wars and Population, Moscow: Progress, 1971.

- Bogart, E.L. **Direct and Indirect Costs of the Great World War**, (2nd edition), New York: Oxford University Press, 1920.
- Broadberry, Stephen, Mark Harrison, **The Economics of World War I: A Comparative Quantitative Analysis**, 2 August 2005, <https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/mharrison/papers/ww1toronto2.pdf> 29.09.2025.
- Çanakkale 1915: Tarih, Ekonomi, Edebiyat ve Sanat**, M. Mehdi İlhan, Mehmet Bulut, İ. Güran Yumuşak, İZÜ Yayınları, İstanbul, 2017.
- Çanakkale Deniz Savaşları 1915**, Çanakkale Boğaz Komutanlığı, İstanbul, 2004.
- DİE, **Osmanlı Devletinin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, 1997.
- Erikson, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum**, Çev: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Kuday, Cengiz, Fatma Özlen, A medical class lost at Gallipoli, **Journal of Clinical Neuroscience**, 10 (1), 2003.
- Karasi**, Haftalık Gazete, 13 Haziran 1915.
- Moorehad, Alan, **Gelibolu**, Çev: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Özlen, Fatma, Remembrance of things past: an inquiry into the fate of Istanbul medical students who fought in the Gallipoli campaign, **Journal of Clinical Neuroscience**, 12 (3), 2005.
- Pamuk, S. (2005), "The Ottoman Economy in World War I", in Broadberry, S.N. and Harrison, M. (eds.), **The Economics of World War I**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Taştan, Zeki, "Çanakkale Mahşeri ve Uzun Beyaz Bulut-Gelibolu Romanlarında Çanakkale Savaşları'na Gönüllü Katılan Aydınlar," **İlmi Araştırmalar**, Sayı:19, 2005.
- Uralan, B., Wars and Population, Moscow: Progress, 1971.
- Yaşa, Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Yayını, İstanbul, 1980.
- Yumuşak, İ. Güran, "Çanakkale Savaşında Şehit Olan Çanakkaleliler", **Gelibolu: Tarih, Efsane ve Anı**, İ. Güran Yumuşak, M. Mehdi İlhan, İMÜ Yayınları, 2013.
- Yumuşak, İ. Güran, "Ottoman Loss of Human Capital in The Gallipoli Campaign", Editör: M. Mehdi İlhan, **Gallipoli: History, Memory and National Imagination**, Türk Tarih Kurumu, 2014.